

BERT GOVAERTS, oud-documentairemaker,
VRT (Canvas) en publicist

Het Spaanse oponthoud van ministers Spaak en Pierlot in 1940

Barcelona, zaterdag 19 oktober 1940. Marc Jottard, de Belgische consul, heeft hoog bezoek. Hubert Pierlot, eerste minister, en Paul-Henri Spaak, minister van Buitenlandse Zaken, zijn in de late namiddag bij hem langsgelopen. Dat hebben ze al een paar keer gedaan, maar vandaag wordt het hun laatste bezoek. Het duo verblijft sinds een paar weken verplicht in het Hotel Majestic, op de Passeig de Gràcia, een van de chique boulevards van Barcelona. De twee mannen willen naar Londen, maar de Spaanse regering wil hen niet laten gaan. Om de tijd te doden, gaan ze wel eens wandelen. Met twee Spaanse politieagenten achter zich aan. Maar die hebben gemerkt dat de twee ministers altijd braaf naar het hotel terugkeren. Daarom geven ze hun wacht soms al op voor het einde van de wandeling. Dat doen ze nu

ook. Jottard profiteert daarvan om de twee met zijn eigen auto weg te brengen naar een garage in de buurt achter de arena's. Daar staat een bestelwagen klaar, een Chevrolet met een Belgische nummerplaat. Hij is de voorbije dagen 'geprepareerd'. Achter de stuurcabine is een schot aangebracht. In de enge kast die zo is ontstaan, kunnen twee mannen plaatsnemen. De mysterieuze Chevrolet begint aan een lange, oncomfortabele rit van meer dan 1000 kilometer naar de Portugese grens. Een etmaal later zijn Spaak en Pierlot in Lissabon en op 22 oktober meldt de BBC hun aankomst in Londen. De Belgische regering in ballingschap kan definitief van start gaan. Dat generaal Franco daarover anders had kunnen beslissen, is een weinig bekend verhaal.¹

Hubert Pierlot (links) en Paul-Henri Spaak (rechts) onder het portret van Franco, aan de Spaanse grens, tussen Le Perthus en La Jonquera. (CegeSoma, Brussel)

De triomf van de *Caudillo*

Generaal Francisco Franco was Madrid op 19 mei 1939 triomfantelijk binnegereden tijdens een overwinningssparade, na een wrede en bloedige burgeroorlog, die Spanje bijna drie jaar lang had verscheurd. Het bloed zou nog een tijdje blijven vloeien, want Franco kende ook na zijn overwinning geen genade voor zijn tegenstanders, die hij gemakshalve omschreef als *los rojos*, de roden. België had lang gearzeld om het nieuwe regime in Spanje te erkennen. Het was een dictatuur, gevestigd op de ruïnes van de prille Spaanse republiek. Die laatste had op veel sympathie van de Belgische democraten kunnen rekenen, met name binnen de Belgische Werkliedenpartij. Socialistische leiders als Camille Huysmans en Emile Vandervelde waren tijdens de burgeroorlog naar Spanje getrokken om hun steun aan de republiek te betuigen. Honderden Belgische vrijwilligers hadden dienst genomen in de Internationale Brigades van het republikeinse leger. In België zelf waren veel Spaanse kinderen opgevangen in gastgezinnen. Toch was het ook een socialist die ervoor zorgde dat België officiële diplomatieke betrekkingen op het hoogste niveau aanknoopte met de Franco-dictatuur. Paul-Henri Spaak was een van de eerste democratische regeringsleiders die het Francoregime erkende. De eerste Belgische ambassadeur die naar het 'nieuwe' Spanje werd gestuurd was de 56-jarige edelman **Charles de Romrée de Vichenet**,

die op 16 mei 1939 zijn geloofsbrieven ging aanbieden in Burgos, Franco's hoofdstad tijdens de burgeroorlog. Romrée zond een optimistisch rapport naar Brussel. Spanje was er erg aan toe. Er was gebrek aan alles, niets functioneerde en het bestuur was overal in handen van militairen. Maar hij was heel hoffelijk ontvangen. Er hing nog een zweem van bitterheid in de lucht omdat België zo lang had gewacht om het nieuwe regime te erkennen, maar de ambassadeur meende dat hij dat wel kon wegwerken. In zijn gelegenheidsrede had Franco verwezen naar de 'gemeenschappelijke beschaving' van Spanje en België, die dankzij 'heldhaftige opofferingen' was gered van de ondergang.²

Romrée beschreef de *Caudillo* – het Spaanse equivalent voor *Führer* – als 'een koele geest, met een open fysionomie, een perfect evenwichtig temperament en uitzonderlijk sympathiek.' De ambassadeur voelde aan dat België in Spanje interessante kansen zou krijgen. De twee landen vonden elkaar in de neutraliteit. Spanje zou zich niet meer zo snel in een bloedig avontuur storten. Daar zouden de 'wijsheid' en de 'gematigdheid' van de generaal voor zorgen. Franco stuurde natuurlijk ook een ambassadeur naar Brussel. De eerste franquistische ambassadeur was geen beroepsdiplomaat, maar een politicus: **Eduardo Aunós**, een kopstuk van de 'partij' Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista (FET y de las JONS)³, die Franco had opgericht om zijn militaire

beweging een politieke basis te geven. Aunós was minister van Arbeid geweest onder de dictatuur van Miguel Primo de Rivera (1923-1930) en de architect van het corporatistische systeem dat toen functioneerde. Na de val van de dictator was hij uitgeweken naar Parijs en in 1937 had hij zich aangesloten bij Franco. Hij nam de ambassade in België over in mei 1939 en vond Brussel een heel interessante post. Aan zijn minister van Buitenlandse Zaken, kolonel **Juan Beigbeder**, schreef hij dat België een boeiende 'frictiezone' was. De sympathie voor de 'aslanden' – Duitsland en Italië – en voor de 'democratieën' stapelde zich hier boven op andere, interne tegenstellingen: 'De formule die het niet-productieve deel van het land tot het kamp van de democratieën rekent en het echt werkende en actieve België tot het kamp van de As, benadert de realiteit redelijk goed.'⁴

Aunós probeerde een speciale band te ontwikkelen met Spaak, die na een korte periode als premier, de portefeuille van Buitenlandse Zaken had gekregen. Hij had geregeld gesprekken met hem, en meende respect en bewondering voor Franco te ontwaren. Voor hem was Spaak vooral de schepper van de Belgische neutraliteit, waaraan de Belgische regering koppig bleef vasthouden, ook nadat het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk in september 1939 de oorlog aan Duitsland hadden verklaard. Spaak legde aan Aunós uit dat hij geen heil zag in een vernietigingsoorlog tegen het naziregime. Dat zou leiden tot bolsjewi-

sering tot aan de Rijn. En wat dan? België wilde stabiliteit in Europa, maar zou zich niet inspannen om het Britse en het Franse imperium groter te maken. Een goed compromis met Hitler moest ook mogelijk zijn. 'Ik geloof niet meer in de panacee van de democratie'⁵, had Spaak letterlijk gezegd. Aunós vond het indrukwekkend dat die woorden uit de mond van een socialist kwamen.

De Duitse inval

Neutraliteit volstond in 1940 niet om uit de oorlog te blijven. De signalen van een nakende Duitse aanval op België werden alsmat duidelijker. De Duitse inval kwam er in de vroege ochtend van 10 mei. Duitse gevechtsvliegtuigen voerden bombardementen uit en om 7.17 uur staken Duitse grondtroepen de grens over. Ook in Nederland viel het Duitse leger binnen, terwijl het zwaartepunt van het offensief op Frankrijk was gericht. Het Belgische leger werd snel achteruitgedrukt. Spaak vroeg Aunós in die chaotische eerste dagen om in ieder geval in zijn ambassade te blijven, ook als de Belgische regering (een brede coalitie onder de leiding van de katholieke Hubert Pierlot) het land zou moeten verlaten. Hij herinnerde hem aan de prachtige rol die de Spaanse markies van Villalobar in de Eerste Wereldoorlog had gespeeld. Die had mee gezorgd voor de voedselbevoorrading van de Belgen onder de Duitse bezetting. Aunós nam Spaaks verzoek heel ernstig en zag er een kans in om Spanje en ook zijn eigen persoon te bekleden met onverwacht prestige. Maar van Madrid kreeg hij het bevel om de Belgische regering te blijven volgen, ook als die zou vluchten. Zo maakte hij een deel van de dooltocht van de Belgische ministers mee: eerst naar Oostende, dan naar Sainte-Adresse (Le Havre), tot in Poitiers. De Spaanse ambassadeur schreef lange,

haast literaire rapporten over de trieste strompelgang van de onmachtige Belgen, die volgens hem niets hadden voorbereid en die de buitenlandse diplomaten die met hen meereisden aan hun lot overlieten. Hij bleef zelf overtuigd van het belang van zijn aanwezigheid bij de Belgen, maar de Spaanse regering oordeelde daar snel anders over. Aunós werd eind mei teruggeroepen naar Madrid. Zijn laatste rapport dateert van 25 mei. Franco liet de Belgische ministers dus al vallen voor de grote breuk tussen de regering en koning Leopold III. Die volgde op 28 mei, toen bekend werd dat het Belgische leger had gecapituleerd en dat de vorst zich had laten gevangennemen door de Duitsers. Leopold III had tégen de zin van zijn ministers gehandeld en werd daarvoor publiekelijk ‘geschandvlekt’, tijdens een geïmproviseerde zitting van het Belgische parlement in Limoges, op 31 mei. Hij verkeerde van dan af ‘in de onmogelijkheid om te regeren’ en de ministers namen collectief de rol van staatshoofd over.

Notulen van Franco’s kabinetsraden in deze dagen zijn niet bewaard, maar er zijn genoeg aanwijzingen dat de Spaanse regering in dit conflict de zijde van Leopold koos. Aunós moest de Belgische ministers in Frankrijk de rug toekeren, maar hij ging wel op bezoek bij de kinderen van de koning, die in Spanje verbleven. Omgekeerd deed het Belgische Hof geregeld een beroep op de Spaanse diplomaten in Brussel, die gewillig als ‘postbodes’ voor Leopold optraden. Een van Leopolds naaste medewerkers, **Govert d’Aspremont**, benaderde de Spaanse ambassade in een zeer delicate kwestie. Leopold beseftte dat zijn geschil met de regering ooit moest worden uitgeklaard. Om

Linossede van Franz Holz uit 1938, met kritiek op de houding van minister Spaak tegenover de uit Spanje teruggekeerde brigadisten. (Amsab-ISG, Gent)

zich te verantwoorden zou hij brieven en andere documenten uit zijn archief moeten vrijgeven. Maar het archief van het Hof was naar het zuiden van Frankrijk gebracht en daar had de Belgische regering er zich ‘met geweld’ meester van gemaakt. Nu (begin juli) was het spoorloos. d’Aspremont ging persoonlijk een brief afgeven op de Spaanse ambassade waarin hij uitlegde dat de hele ‘politieke intimiteit’ van Leopolds regeerperiode in die documenten te vinden was en dat ze ‘het onweerlegbare bewijs van de onafhankelijkheid van onze geliefde koning leveren’.⁶ Hij smeekte de Spaanse ambassadeur – van wie hij overigens niet wist waar hij verbleef – om actief op zoek te gaan naar het archief en het daarna veilig onder te brengen, ergens in Spanje. ‘We zouden u en generaal Franco zeer erkentelijk zijn.’⁷

Eduardo Aunós trad in Madrid op als pleitbezorger voor koning Leopold III, signaleerde de Belgische ambassadeur in Spanje, graaf Romrée, aan de Belgische ministers. Aunós speelde ook nog altijd met het idee om de nieuwe Villalobar te worden en werkte op papier een hele organisatie uit die zou instaan voor de repatriëring van de vluchtelingen en voor de bevoorrading van de Belgische bevolking. Een onderafdeling zou zich zelfs bezighouden met de opvang van Belgische kinderen in Spanje. De organisatie zou onder de hoge bescherming van generaal Franco én van de ‘Belgische Prinsen’ geplaatst worden. Voor zichzelf reserveerde de Spaanse ambassadeur de rol van ‘hoog-commissaris’. Alles moest na-

tuurlijk in overleg met de bezettende overheid én met inspraak van koning Leopold gebeuren. De Belgische regering kwam er niet aan te pas. Dat werd uitgelegd: 'Het leek natuurlijk om het aan de Belgische regering over te laten om deze problemen op te lossen. Spijtig genoeg is het onmogelijk dat te overwegen. Inderdaad, waar bevindt zich die regering op dit ogenblik? Anderzijds: wat zijn de machten van mijnheer Pierlot en zijn collega's? Kan de Duitse overheid eraan denken om zich tot een regering te richten die ze na de capitulatie van de koning noodzakelijkerwijze als "rebels" moet beschouwen? De immense meerderheid van de vluchtelingen heeft zich achter de politiek van haar vorst geplaatst en de regering Pierlot heeft in haar ogen alle prestige verloren.'⁸

Waar is de Belgische regering?

Waar was de Belgische regering? Van Poitiers, waar Aunós de ministers het laatst gezien had, was ze nog verder naar het zuiden gevlucht, naar Bordeaux. Daar bereikte haar het nieuws dat de nieuwe Franse regeringsleider, de oude maarschalk Pétain, de Duitsers een staakt-het-vuren had voorgesteld. Dat werd getekend op 22 juni. Het bepaalde onder meer dat Frankrijk werd opgedeeld in een bezette en een niet-bezette zone. Heel het noorden en heel de Atlantische kust tot aan de Pyreneeën kwamen onder Duitse controle. De 'vrije' Franse regering vestigde zich in Vichy en de Belgische ministers waren haar naar daar gevolgd, na een miserabele tussenstop op het platteland, in Sauveterre-de-Guyenne, waar de kabinetsraden in een café moesten plaatshebben. Op 10 juli stuurde Paul-Henri Spaak een 'stand van zaken' naar zijn 'vriend' Eduardo Aunós, 'denkend aan onze lange conversaties in Brussel'. Na de Frans-Duitse wapenstil-

stand had de Belgische regering geprobeerd contact op te nemen met de Duitsers: 'Zoals ik verwachtte ignoreert de Duitse regering ons volledig, wij bestaan voor haar niet. De koning beschouwt zich als een gevangene, wil op dit ogenblik geen rol spelen, geen enkele raad geven.'⁹ Ondanks alle misverstanden die er geweest waren, wilden de ministers nu niets anders dan Leopolds taak vergemakkelijken. Spaak bedankte Aunós nog voor zijn hulp en hoopte verder dat de stem van België toch nog zou gehoord worden bij de 'definitieve regeling' en dat de 'genereuze ideeën' die hij de Spaanse ambassadeur zo dikwijls had horen uitspreken, niet volledig zouden vergeten worden.

De Belgische regering was niet meer voltallig. Eén minister, Marcel-Henri Jaspar, nota bene verantwoordelijk voor de opvang van de vluchtelingen, was op eigen houtje naar Engeland vertrokken en was daarvoor door zijn collega's uit het kabinet gezet. Antoine Delfosse, de minister van Verkeer, Post, Telegraaf en Telefoon (PTT) en Radio was nog altijd in België. De minister van Koloniën, **Albert De Vleschauwer**, had met instemming van zijn collega's Frankrijk

verlaten om vanuit een of ander buitenland de belangen van Belgisch-Congo te behartigen. De achterblijvers vormden een gedepimeerd gezelschap dat niet meer wist van welk hout pijlen te maken. Pierlot en Spaak zagen in dat ze koning Leopold III te hard hadden aangepakt. Ze probeerden opnieuw

contact met hem te krijgen, maar Leopold ging daar niet op in. Er leek weinig anders op te zitten dan terugkeren naar België en ontslag nemen.

De terugkeeroperatie werd grondig voorbereid en tot in de puntjes uitgewerkt. Pierlot zou zelf als een van de eersten vertrekken. Alleen de minister van Volksgezondheid zou nog een tijdje in Frankrijk blijven om voor de vluchtelingen te zorgen. Maar de Duitsers staken een stokje voor dat plan. Ze verboden de Belgische ministers zonder meer het Belgische grondgebied nog te betreden. Ook het Vichyregime liet verstaan dat het de Belgische regering niet meer op zijn grondgebied wenste en begon de ministers financieel droog te leggen. Welke kant konden de heren nog op? Vanuit Londen werden ze

bestookt met boodschappen van de Belgische ambassadeur, **Emile de Cartier de Marchienne**, en met telegrams van hun gevluchte collega Albert De Vleeschauer, die hen aanmaanden om naar Engeland over te steken en de oorlog voort te zetten. De Belgen in Londen waren geen armoezaaiers. Een groot deel van het goud van de Nationale Bank was naar Engeland overgebracht. Maar om België te ravitailleren zouden er grote financiële hefboomen in werking moeten worden gesteld en daar was een echte Belgische regering in ballingschap voor nodig. De Britten waren er ook op uit om zo snel mogelijk afspraken te maken over de rijkdommen van Belgisch-

Congo. Het Foreign Office duwde De Vleeschauer en Cartier voortdurend in de rug.

De eerste van de achterblijvers die besloot zijn koffers te pakken was **Camille Gutt**, de minister van Financiën. Zijn collega's lieten hem gaan omdat hij De Vleeschauer kon bijstaan. De Duitse propaganda noemde Gutt vaak 'Jood Guttenstein', hoewel hij zichzelf niet als Joods beschouwde. De angst voor de Jodenvervolgning zal bij de minister van Financiën dus ook meegespeeld hebben. Op 2 augustus werd hij aan de Frans-Spaanse grens bij de douanepost van Le Perthus opgepikt door De Vleeschauer. Bij die gelegenheid waren ook Spaak en Pierlot meegereisd voor een gesprek met de minister van Koloniën. Met zijn vieren hielden ze een kabinetsraad in een kantoortje van de douaniers. De Vleeschauer overtuigde zijn collega's van de noodzaak om de strijd voort te zetten, maar Spaak en Pierlot waren nog niet klaar om te vertrekken. Pierlot, die een stijve jurist was, wilde alles wettelijk uitklaren en vooral ook het verzet van de acht overige ministers omzeilen. Die hadden namelijk beslist dat de oorlog voor hen wel degelijk afgelopen was. Pierlot loste de zaak na een paar weken op door te verklaren dat Spaak en hijzelf, via Spanje en Portugal, naar de Verenigde Staten zouden reizen om van daaruit de bevoorrading van de Belgische bevolking te organiseren. De acht overige ministers werd verzocht een ontslagbrief te tekenen. Pierlot zou die dan na de oorlog bij de koning indienen.

Spaak en Pierlot vertrekken

Het vertrek van de Belgische eerste minister en zijn minister van Buitenlandse Zaken naar een niet-bezet land was natuurlijk een gebeurtenis met een politieke betekenis, hoe machteloos en nietig de Belgische regering intussen ook was. Visa verlenen aan de ministers kon consequenties hebben voor de omgang met het Duitse Rijk. Dat was vooral voor Spanje delicaat. Er lagen intussen Duitse troepen aan de voet van de Pyreneeën en in Spanje woonde een tamelijk grote Duitse kolonie. Sinds de dagen van de burgeroorlog zaten er Duitsers op allerlei belangrijke posten in de industrie en het vliegwezen. En ook de Gestapo had een antenne in het land. Officieel bleef Spanje neutraal. Winston Churchill had een van zijn persoonlijke vrienden, sir **Samuel Hoare**, als ambassadeur naar Madrid

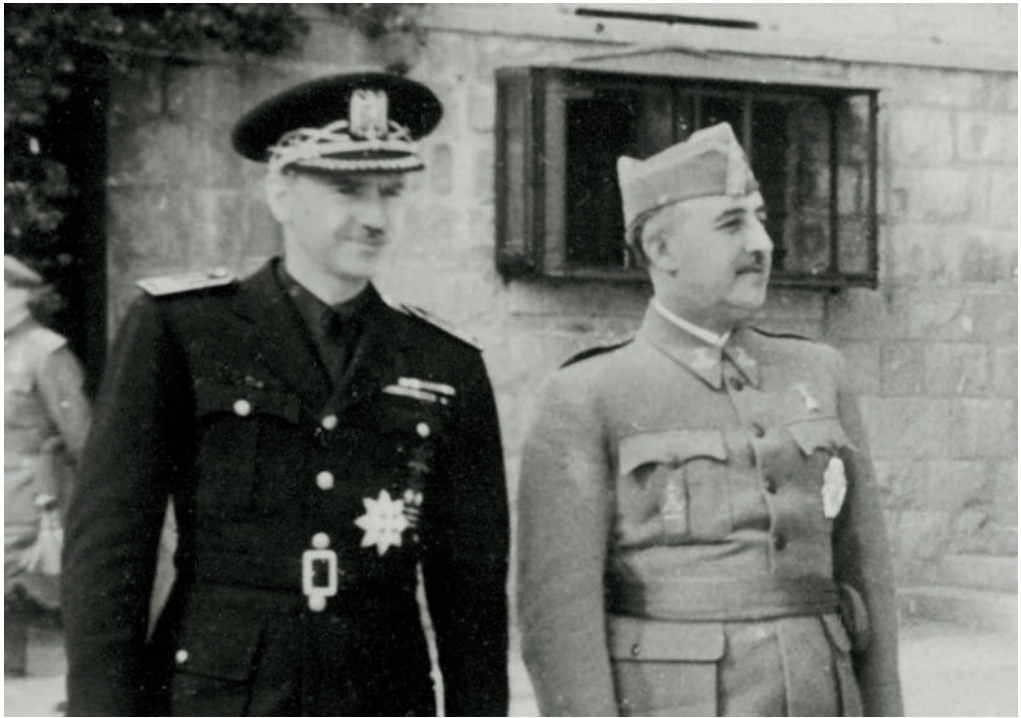

gestuurd met de opdracht om Spanje te helpen buiten de oorlog te blijven. De brieven en rapporten van Hoare laten zien hoe moeilijk het was om hoogte te krijgen van de bedoelingen en inzichten van generaal Franco. 'We zijn hier in een stad waar om het even wat kan gebeuren en waar duizenden goed georganiseerde Duitsers wonen die klaar staan om herrie te schoppen', staat in een van zijn eerste brieven. Toch had hij het gevoel dat Franco niet in de oorlog wenste te stappen. Net als Romrée kreeg hij eerder een positieve indruk van de generaal, die in alles het tegendeel was

van wat men zich voorstelde bij een dictator. De *Caudillo* was heel klein en sprak meestal zo stil dat het moeilijk was om hem te verstaan. Hij leek een 'toegewijde stafofficier' die een goed plan voor de toekomst van Spanje wilde uitwerken en uit eigen ervaring wist dat een nieuwe oorlog Spanje fataal kon worden. Hoare hield de Spanjaarden ook lokaas voor in de vorm van mogelijke leveringen van olie en andere goederen. Hij mocht van Churchill zelfs laten doorschemeren dat de Britten er geen bezwaar tegen hadden dat Franco zijn hand op Frans-Marokko zou leggen. 'Ik zou liever Spanjaarden dan Duitsers in Marokko zien en als de Fransen moeten betalen voor hun abjecte houding dan kunnen ze dat beter in Afrika doen [...]'¹⁰

Hoare begon toch ijverig recepties en officiële bijeenkomsten af te schuimen om al netwerkend een 'anti-oorlogsdeelnamecentrum' te scheppen. De grootste vis in zijn net was de Spaanse minister van Buitenlandse Zaken, kolonel Juan Beigbeder. Hoare pakte Beigbeder in en de minister opende zijn romantische ziel voor *Don Samuel*. Hij was tégen oorlogsdeelname, vertrouwde Beigbeder de Brit toe, en had een afkeer van de nazi's. Maar hij waarschuwde Hoare dat er binnen de Spaanse regering ook andere krachten aan het werk waren. De hevigste voorstander van een nieuwe oorlog was volgens hem de minister van Binnenlandse Zaken, Ramón Serrano Suñer, een schoonbroer van Franco. Serrano Suñer had verschillende familieleden verloren in de burgeroorlog en koesterde een persoonlijke haat tegen de Britten die een asiolverzoek van een van zijn broers hadden afgewezen, met fatale gevolgen.

Op het ogenblik dat Spaak en Pierlot uit Frankrijk wilden vertrekken, kon het met Spanje dus verschillende kanten uit. Voor en tegenstanders van oorlogsdeelname hielden mekaar nog in evenwicht, terwijl

Francisco Franco (rechts) en zijn schoonbroer Serrano Suñer (links).
(<http://www.bing.com/images/search?q=Serrano+Suñer&FORM=HDRSC2>)

het Duitse en het Britse Rijk de 'Slag om Engeland' uitvochten. Zolang de Britten niet echt verslagen waren, hield Franco verschillende ijzers in het vuur. België had nog altijd een ambassade in Madrid en graaf Romrée de Vichenet bleef trouw aan de dolende ministers. Hij had zich bij de Spaanse overheid al doen opmerken door de (vice)consuls van België, verspreid over heel Spanje, er twee keer schriftelijk aan te herinneren dat zij de richtlijnen van de grondwettelijke regering strikt moesten blijven volgen. Nu deed hij dus zijn best om Spaak en Pierlot aan hun transitvisa te helpen. Dat leek zonder veel problemen te lukken. Kolonel Beigbeder maakte geen bezwaren. Een Belgische diplomaat, Henri Quérin, afgezakt uit Madrid, bracht de paspoorten op 26 augustus 1940 naar de Spaanse ambassade in Vichy. Maar toen hij ze wat later ging ophalen, deed er

zich een vervelend incident voor. De geijkte formules waren ingeschreven, maar niet getekend. Toen dat aan de diplomaat werd uitgelegd, verscheen de Spaanse ambassadeur zelf. José Felix De Lequerica was een fanatieke falangist, die met veel vertoon de geprepareerde bladzijden van de paspoorten doorstreepte en een tirade hield tegen de Belgische ministers. Toen Quérin hem erop wees dat hij weet had van een telegram van Beigbeder waarin de visa werden toegestaan, repliceerde de ambassadeur dat hij inderdaad een missive uit Madrid had zien passeren, maar dat de tekst onleesbaar was. Ambassadeur Romrée probeerde de zaak in Madrid recht te trekken maar ging daarbij nogal ondiplomatisch te werk. Volgens de Britse ambassadeur, die meteen bij de kwestie werd betrokken en die van alles op de hoogte was, 'ontplofte' Romrée meteen

in zijn discussie met een hoge ambtenaar van Binnenlandse Zaken. De man maakte duidelijk dat het transitvisum geweigerd was omdat Spaak en Pierlot 'tegen koning Leopold hadden gesproken'. Romrée riep uit dat het zijn verstand te boven ging dat een niet-Belg daar iets mee te maken kon hebben en ging zijn beklag doen bij kolonel Beigbeder. Die beloofde de zaak op de kabinetsraad te brengen. Romrée vermoedde dat de Duitsers Serrano Suñer, de Spaanse minister van Binnenlandse Zaken, onder druk hadden gezet, maar er bestaat geen enkel Duits document (meer) om dat te bevestigen. Suñer was er overigens niet de man naar om de Duitsers op hun wenken te bedienen. Hij had zijn eigen agenda. Een beslissing van de minister van Buitenlandse Zaken die werd gesaboteerd door zijn collega van Binnenlandse Zaken was in die dagen niet ongewoon in Spanje. Die sabotage was niet per se gericht tegen Spaak en Pierlot. Volgens Samuel Hoare moest Beigbeder driekwart van zijn tijd besteden aan de strijd tegen Serrano Suñer.

Hoe dan ook, Pierlot besliste om de zaak te forceren door af te reizen zonder Spaanse visa. Samen met Spaak en zijn adjunct-kabinetschef Roger Taymans vertrok hij naar Perpignan, waar zijn vrouw, een gouvernante en zijn zeven kinderen – de jongste was acht, de oudste negentien – zich bij hen zouden voegen. De drie van Vichy bereikten Perpignan in de avond van 28 augustus, na een rit van bijna 500 kilometer. De familie Pierlot was op de afspraak.

Op donderdag 29 augustus begon de kleine karavaan in de richting van de Spaanse grens te rijden. Maar al na een paar kilometer werden ze tegengehouden door Franse gendarmes, die hun geboden om terug te keren naar Perpignan en er zich te melden bij de prefect. De Vichyregering eiste nu een bijkomende verklaring van Spaak en Pierlot. De twee moesten formeel

beloven dat ze niet naar Engeland zouden reizen, noch naar enig ander land onder Britse controle. Pierlot weigerde halsstarrig het Franse document, dat daartoe was klaargemaakt, te tekenen, en begon, tot verbijstering van Spaak, een lange discussie met de prefect en via de telefoon ook met de Franse minister van Binnenlandse Zaken in Vichy. Het eindigde ermee dat de tekst van de verklaring zo werd bijgesteld dat Pierlot kon tekenen zonder te liegen. De nieuwe formulering bepaalde dat 'Wij ondergetekenden ... verklaren formeel de Franse regering een uitreisvisum te vragen ten einde ons naar de Verenigde Staten te begeven met de bedoeling daar een Comité te organiseren vergelijkbaar met het Hoover-Comité.'¹¹

Tot aan de Spaanse grens

Pierlot vond de tekst zelf 'bizar', maar hij tekende en de karavaan kon verder. Het gezelschap mocht Frankrijk verlaten via de grenspost van Le Perthus, die ze bij valavond bereikten. Maar daarna liep het mis. De Spaanse grens bleef gesloten. Pierlot riep zijn ambassadeur in Madrid opnieuw te hulp, maar zonder resultaat. Ook Samuel Hoare kon de grens niet openkrijgen voor de Belgen, en Londen reageerde zeer bezorgd. Het Foreign Office had geen hoge dunk van Spaak – 'een intelligente opportunist' – en Pierlot – 'algemeen gerespecteerd, maar geen buitengewone figuur' – en het was bang dat de twee 'twijfelaars' de problemen aan de grens zouden aangrijpen om dan toch maar niet naar Engeland te moeten komen. Hoare moest er alles aan doen om dat te voorkomen. Pierlot weigerde terug te keren naar Frankrijk en na lang palaveren stonden de Spaanse grenswachters toe dat de groep doorreed tot het eerste dorp voorbij de grens: La Jonquera. Daar vonden ze een hotel. Volgens Spaak was

Hotel Duran een ‘Spaanse herberg waar men alleen vindt wat men er zelf naar toe brengt’¹². Op 2 september zaten de Belgen daar nog altijd vast en Pierlot stuurde een lange, testamentachtige brief naar Camille Gutt in Londen, waarin hij vertelde wat er allemaal was gebeurd. Misschien zouden Spaak en hij nooit in Engeland geraken, maar de Britten moesten nu beseffen dat ze wel hun best hadden gedaan: ‘Wij hebben Frankrijk definitief verlaten. Dat was het belangrijkste. Als we nu niet verder kunnen en als men ons verhindert om te handelen, dan komt dat door een dwang waartegen we hevig protesteren.’¹³ Gutt moest dat uitleggen aan de Britse regering in Londen en zo zijn eigen positie (en die van De Vleeschauwer) verstevigen, tegen de aanspraken van sommige andere Belgische vluchtelingen in, onder wie Camille Huysmans en ex-minister Jaspar.

Hoe de groep de volgende dagen is doorgekomen, is niet helemaal duidelijk. Spaak schreef aan Gutt dat ze na een tijdje verplicht werden om het hotel in La Jonquera te verlaten en drie dagen in de openlucht ‘kampeerden’ in niemandsland, in de gloeiende zomerhitte. Maar er is een hotelfactuur bewaard voor het verblijf van veertien personen in Hotel Duran, van 28 augustus tot 6 september 1940, betaald door Marc Jottard, de Belgische consul in Barcelona, die zich bij het gezelschap had gevoegd. Wellicht moest de groep overdag op het appel verschijnen in niemandsland en de dag doorbrengen onder het oog van de grenswachters.

In Madrid en Londen ging het diplomatieke offensief ondertussen verder. Ook Washington werd op de hoogte gebracht. Samuel Hoare bleef inpraten op zijn vriend Beigbeder, maar het Foreign Office waarschuwde dat hij de economische afspraken met Spanje niet in gevaar mocht brengen voor de ‘miserabele’ Belgische regering. De

Belgische ambassadeur in Groot-Brittannië ging op bezoek bij zijn Spaanse collega, de hertog van Alva, om hem erop te wijzen dat Paul-Henri Spaak tegen zijn eigen partij in ervoor had gezorgd dat Brussel het regime van Franco erkende. De hertog beloofde dat hij Madrid zou telegraferen.

Op 6 september moest de groep verhuizen naar Girona, wat dieper in Catalonië. Spaak en Pierlot werden er ‘officieel’ ontvangen door de gouverneur, Paulino Coll Meseguer, een trouw Francocreatuur. Ze moesten hun intrek nemen in het Gran Hotel Italiano, in het oude centrum. Een jonge politiemann, Virgilo Sanchez, trad op als tolk en toezichter. De ministers mochten het hotel niet verlaten zonder hem. Telefoneren mocht alleen als hij erbij zat. De kinderen en de vrouwen hadden meer bewegingsvrijheid, maar ze bleven meestal toch in het hotel. Een paar keer wandelde de hele groep naar La Devesa, het grote stadspark van Girona. Pierlot en zijn vrouw stonden erop om elke dag de vroegmis bij te wonen in een kerkje vlakbij. Sanchez moest dan altijd mee. Hij zat er ook verplicht bij als er bezoek langskwam. Een van de bezoekers was de Belgische diplomaat Guy de Baillet-Latour, die door de ambassade in Londen was uitgestuurd om de ministers door Spanje te loodsen. Spaak gaf hem een brief mee voor Gutt waarin hij de stand van zaken weergaf en besloot: ‘Maak je niet te veel zorgen. De situatie is vervelend, misschien een beetje belachelijk, maar draaglijk en het moreel blijft goed.’¹⁴

Gutt maakte zich wél grote zorgen. Zolang Spaak en Pierlot niet in Londen waren, konden hij en De Vleeschauwer niet echt optreden als Belgische regering en dus ook geen belangrijke afspraken maken met de Britten. Een groep Belgische parlementsleden die ook naar Londen gevlucht was, bleef het gezag van het duo De Vleeschauwer-Gutt in twijfel trekken. De situatie was dus meer

Hubert Pierlot (links) en Paul-Henri Spaak (rechts) aan de Spaanse grens tussen Le Perthus en La Jonquera, 1940. (CegeSoma, Brussel)

dan alleen maar ‘vervelend en een beetje belachelijk’.

Op 16 september mochten mevrouw Pierlot en haar zeven kinderen, de gouvernante en Roger Taymans doorreizen naar Lissabon. Kort daarna moesten Spaak en Pierlot verhuizen naar Barcelona. Hotel Majestic op de Passeig de Gràcia werd hun nieuwe adres. Echte gevangenen waren ze zeker niet. Ook in Barcelona mochten ze het hotel verlaten onder politiebegeleiding, bezoek ontvangen, post versturen en telefoneren.

Spanje en de As

Rond de tijd dat de Belgische ministers in de Catalaanse hoofdstad arriveerden, vertrok Serrano Suñer naar Duitsland. Juan Beigbeder stelde Samuel Hoare gerust. Volgens hem was Serrano Suñer vertrokken als partijleider, niet als vertegenwoordiger van de regering. Suñer bleef een week in Berlijn en ontmoette er alle nazikopstukken, ook de Führer zelf. Daarna maakte hij nog een reis van tien dagen door België en Frankrijk, waarbij hij onder meer het fort van Eben-Emael bezocht. Voor de Belgen in

Spanje en Londen was de reis van Suñer een teken aan de wand. Het leek erop dat Franco weer wat meer was opgeschoven in de richting van de As. Spaak en Pierlot moesten zo gauw mogelijk weg uit Barcelona. Maar hoe? Eind september hadden de Belgische diplomaten de hoop op een legaal vertrek opgegeven. Baillet-Latour zocht naar strafere middelen en ging daarvoor aankloppen bij de Britten. Waren ze bereid om valse paspoorten te verschaffen? Kon de Navy de twee niet ergens oppikken ter hoogte van Barcelona, buiten de territoriale wateren? Valse paspoorten vormden geen probleem, maar de Navy kon onmogelijk in de buurt van Barcelona opereren. Als de Belgen een haven in het zuiden wisten te bereiken kon er wel een operatie voor hen opgezet worden. Maar daar kon Baillet-Latour dan weer niet voor zorgen. De Belgen zouden zichzelf moeten redden.

De Spaanse politie gedroeg zich niet echt fanatiek bij het bewaken van de twee ministers. De agenten bleven altijd bescheiden op de achtergrond als Spaak en Pierlot op bezoek gingen bij Belgen. Een van hen herinnerde zich dat de politiemannen altijd een praatje gingen slaan met de conciërge in zijn appartementsblok als de ministers bij hem waren. Ze zouden hoe dan ook weinig verstaan hebben van de Franse conversatie. Consul **Marc Jottard**, die al in Spanje was sinds 1937, vormde een soort 'generale staf' met een aantal vooraanstaande figuren uit de kleine Belgische kolonie in Barcelona,

om na te denken over een vluchtplan. Een van hen was Auguste Hubert, die ingenieur was bij de Société Anonyme Internationale de Télégraphie (SAIT). Hubert woonde niet in Barcelona, maar zijn bedrijf had grote projecten uitgevoerd in Spanje en hij bezat er een vakantieverblijf in de badplaats Caldetas, vlak bij Barcelona. Toen de Duitsers België binnenvielen, was hij in België. Omdat zijn communicatiebedrijf belangrijke diensten kon bewijzen aan de regering, was hij mee gevlucht met de ministers. Toen die vast kwamen te zitten in Vichy, was hij doorgereisd naar Spanje, met een deel van zijn bedrijfswagens. Een van die auto's, een Chevrolet-bestelwagen, bood hij nu aan als vluchtauto. Het vluchtplan moet op minder dan een week in mekaar gestoken zijn, want in een Brits document van 9 oktober staat: 'De Belgische Legatie heeft een plan om Pierlot en Spaak over de Portugese grens te smokkelen in een vrachtwagen die gebruikt wordt om de diplomatieke en de consulaire diensten te bevoorraden.'¹⁹ Het plan was doodeenvoudig. De bestelwagen moest 'geprepareerd' worden. Er zou een extra schot tussen de stuurcabine en de laadbak gemonteerd worden zodat de twee ministers konden plaatsnemen in de donkere, nauwe kast die zo zou ontstaan. Daarna moest de Chevrolet in één lange ruk naar de Portugese grens rijden. Maar wie kon de verbouwing uitvoeren?

Alicia Reyes, de Spaanse typiste van Jottard, kende iemand die veel van auto's afwist en die volkomen te vertrouwen was: Maurice Hening, een Jood afkomstig uit Verviers, die al twintig jaar in Barcelona woonde en er een werktuigatelier bezat. Hening, die dol was op autorijden, werkte geregeld voor het Belgische consulaat als chauffeur en had daarvoor diplomatieke papieren gekregen. In de wildste dagen van de burgeroorlog, in de zomer van 1936, had hij die ook gebruikt om slachtoffers van

de anarchisten in veiligheid te brengen. Een van de mannen die hij toen had gered was een priester en de broer van een mecanicien die in hetzelfde stratenblok als de Henings woonde, op de Gran Via. Deze man, een zekere Casellas, had dus min of meer een morele schuld bij Hening uitstaan. Hij was graag tot een wederdienst bereid en voerde de verbouwing uit in een garage in de buurt. De identiteit van de garagist die meehielp, kennen we niet. De 'transportkooi' moet zeer primitief zijn geweest en net diep genoeg om iemand te laten zitten. Tegenover mekaar waren er twee zitbankjes gemonteerd en in de vloer was een gat aangebracht, voor de verluchting en om door te urineren. Er kon een klein lampje branden, dat de chauffeur zou doven als er gevaar dreigde. Ook twee diplomaten van de Belgische ambassade in Madrid, Georges Delcoigne en Henri Quérin, werden betrokken bij het plan. Zij verkenden het moeilijkste stuk van de route, tussen Madrid en de Portugese grens. Ze legden dat traject twee keer af, noteerden de snelheid die ze daarbij

konden halen voor elk onderdeel van de trip en signaleerden mogelijke problemen. Ze brachten ook het gebied rond de grens in kaart. Als dekmantel gebruikten ze een jachtpartij in Extremadura. De twee mannen gingen wel vaker samen jagen en vissen en hadden een jachtvergunning.

Samuel Hoare, die er prat op ging dat hij de best ingelichte diplomaat in Madrid was, kreeg op 17 oktober een zware opdoffer te verwerken. Franco stuurde Juan Beigbeder de laan uit als minister van Buitenlandse Zaken en verving hem door Serrano Suñer. Hoare was zijn vertrouwensman kwijt. Bovendien zat nu iemand op diens stoel die zijn sympathie voor Duitsland en Italië nooit verborgen had. De mentaliteit van de nieuwe minister werd volgens Hoare trouw weergegeven in de grote Spaanse kranten: 'De laatste paar dagen is het belangrijkste onderwerp op veel frontpagina's het bezoek van Himmler en het feit dat Himmler verheerlijkt wordt als een van de patroonheiligen van de nieuwe wereld, laat zien wat de ingesteldheid is van de nieuwe minister

Twee diplomaten van de Belgische ambassade brachten het gebied rond de Spaans-Portugese grens in kaart. Als dekmantel gebruikten ze een jachtpartij in Extremadura. (Fonds Paul-Henri Spaak, Archives de l'Etat en Belgique)

van Buitenlandse Zaken van Spanje.’¹⁶ De kwalijke spelerswissel in het ministerie van Buitenlandse Zaken én het aankondigde bezoek van Heinrich Himmler, Reichsführer van de SS, maakten de Belgen in het consulaat van Barcelona duidelijk dat het ‘vijf voor twaalf’ was. Himmler werd in San Sebastián verwacht op zaterdag 19 oktober. Het werd tijd om in de Chevrolet te stappen.

Omdat de Spaanse politie zeker bij consul Jottard zou aankloppen na de verdwijning van de ministers, schreef Spaak hem een brief waaruit moest blijken dat hij nergens van wist: ‘Nadat we u al zoveel problemen bezorgd hebben, wilden we u niet op de hoogte brengen van onze plannen.’¹⁷ Spaak verzocht hem ook om dat niet als een blijk van wantrouwen te beschouwen en hij vroeg Jottard om de openstaande rekening in Hotel Majestic te betalen en Spaaks auto, een grote Buick, onder zijn hoede te nemen. De brief ging gewoon op de post. Jottard mocht hem pas ontvangen als alles achter de rug was. In de late namiddag van 19 oktober wandelden Spaak en Pierlot naar de privéwoning van de Belgische consul. Ook nu kregen ze weer twee politieagenten achter zich aan. Maar die gaven hun wacht

op voor de heren weer naar buiten waren gekomen. Het was tenslotte zaterdagavond. Zodra de agenten verdwenen waren, bracht Jottard de ministers met zijn eigen auto naar de garage waar de geprepareerde Chevrolet stond te wachten. Maurice Hening zou hem besturen. Pierlot heeft nooit veel losgelaten over de vlucht. Spaak schrijft in zijn memoires dat de premier meteen een rozenkrans bovenhaalde en begon te bidden. Hijzelf riep, bij wijze van ‘verzekering’, alle goden aan die hij kende.

De lange rit naar Portugal

Daar zaten ze dan tegenover elkaar, de eerste minister (57) en zijn minister van Buitenlandse Zaken (41). Twee deftige heren van stand, in een enge, halfduistere ruimte, tot elkaar veroordeeld voor minstens vijftien uur. Het lampje gaf bijna meteen de geest. Maar de rit, met een gemiddelde snelheid van 60 kilometer per uur, over armzalige wegen, door een verwoest land en langs lege benzinepompen, moet zoals verhoopt zonder grote problemen verlopen zijn. Bij de controleposten en ook bij de Spaans-Portugese grens moest Hening alleen zijn

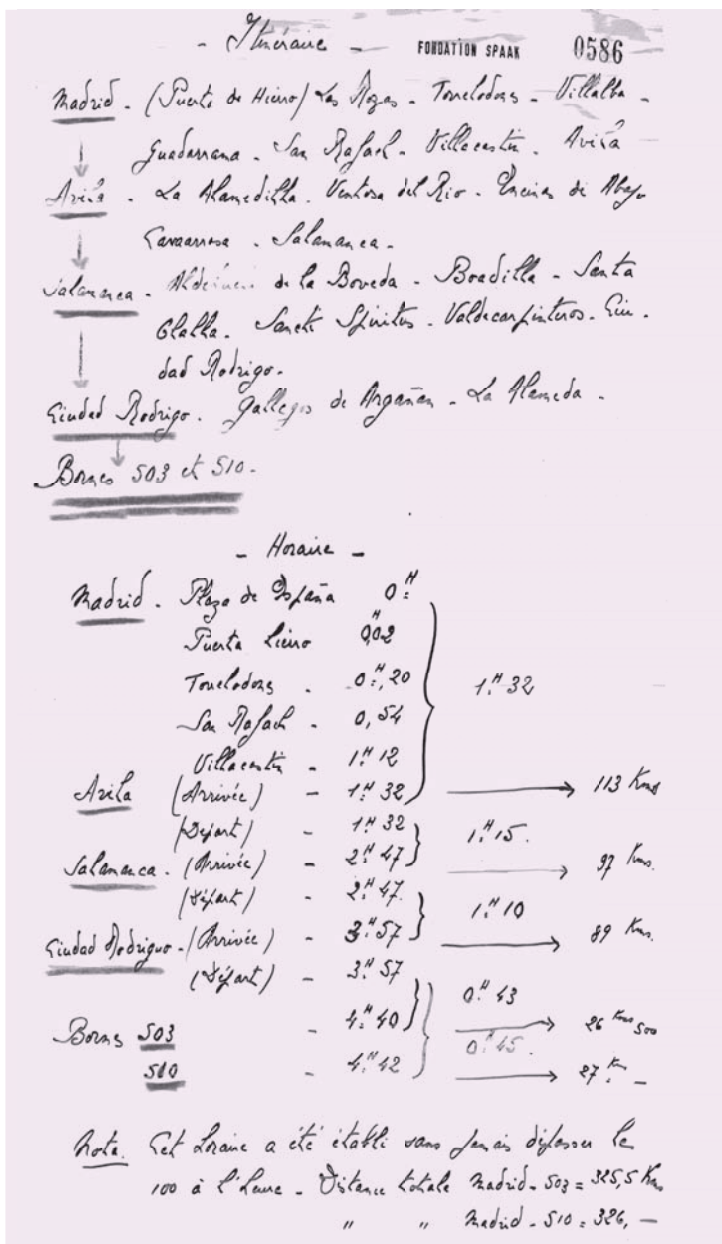
diplomatieke paspoort bovenhalen om te worden doorgelaten. Enkel op heel verlaten plekken en in het niemandsland tussen de grensposten Badajoz en Cayo hield de chauffeur halt voor een sanitaire stop. Het ging pas mis op ongeveer 120 kilometer van Lissabon. De benzinetank was leeg en niemand had Portugese escudo's bij zich. De Belgische ambassadeur in Lissabon, graaf Baudouin de Lichtervelde, kreeg op zondagnamiddag rond 2.30 uur een telefoontje van de Spaanse 'drenkelingen'. In zijn diplomatieke post vermeldt hij trots dat hij het duo meteen naar Lissabon liet brengen. Maar in werkelijkheid had dat heel wat voeten in de aarde. De ambassade kon zelf geen auto mobiliseren en riep de hulp in van Pierlots familie, die zich in Lissabon had gevestigd in de Rua Marques de Fronteira, even buiten het oude centrum. In hetzelfde appartementsblok woonden ook de familie van Kamervoorzitter Frans Van Cauwelaert en van minister van Koloniën De Vleeschauwer. Daarop ging Herman, een zoon van Frans Van Cauwelaert, samen met mevrouw Pierlot het duo ophalen met de auto van de familie De Vleeschauwer. In het appartementsblok woonde toen ook Edward De Rooy, een dominicaan die met de familie De Vleeschauwer was meegevlucht. Van hem hebben we een getuigenis uit de eerste hand: 'Iets voor 21 uur is Herman met de twee vluchtelingen binnen gekomen [...]. "Il était midi moins cinq" want zoals u weet was gisteren Himmler naar Spanje gegaan en het geval onzer twee zou zeker definitief geregeld worden bij die gelegenheid. Hun vlucht is een zeldzame *cadeau de joyeuse entrée* voor dit heerschappij.'¹⁸ Pierlot en Spaak reisden zo snel mogelijk door naar Londen. De Britten stonden klaar om hen weg te brengen. De ministers brachten de Portugese premier Salazar niet op de hoogte van hun aanwezigheid. De Belgische ambassadeur moest zich daar achteraf voor

verontschuldigen. Salazar toonde zich '*assez étonné*', maar ambassadeur de Lichtervelde kreeg de indruk dat hij eigenlijk dankbaar was dat de Belgen hem niet in een lastig parket hadden gebracht.

De BBC meldde het nieuws van de aankomst van Pierlot en Spaak in Londen op 22 oktober. Frans Van Cauwelaert, doorgereisd naar New York, hoorde het radiobericht een dag later: 'Wanneer ik het heuglijk nieuws dezen morgen, tot mijn groote verrassing van den radio opving heb ik me niet kunnen bedwingen om een luid bravo te roepen. Het is om zoo plezieriger dat Himmler juist in Spanje is! Ik veronderstel dat er op 111 van Marques da Fronteira wel een traantje van vreugde zal geweest zijn.'¹⁹ Een paar dagen later stond het bericht ook in sommige kranten in bezet België, maar in plaats van bravo te roepen, haalden die nog eens extra hard uit naar 'onze voormalige grootheden' (d.w.z. de gevluchte ministers): 'Dat ze blijven waar ze zijn, dat ze voor ons part naar Patagonië of naar het Paascheiland vliegen, dat ze regeeren, dat ze de apen uit de Londensche Zoo regeeren, maar dat ze van ons afblijven en dat ze om godswil niet terug naar Vlaanderen komen', zo lezen we in *Het Algemeen Nieuws* van 25 oktober.²⁰

Voor de Britten werd het weer een evenwichtsoefening om te berichten over een gebeurtenis waar ze heel erg op gehoopt hadden zonder daarbij Franco te erg voor het hoofd te stoten.

Georges Theunis, *ambassadeur extraordinaire* voor België in New York, zag meteen de propagandawaarde van het verhaal en hoopte dat alle sappige details in de pers zouden komen. Amerikanen waren er dol op. Maar precieze informatie over de manier waarop de Belgische ministers waren weggeraakt, mocht natuurlijk niet verschijnen om in Spanje niemand in gevaar te brengen. Het langste relaas stond in *The War Illustrated*, een Brits weekblad met alleen maar

Stuk van het verslag van het traject dat de twee diplomaten van de Belgische ambassade verkenden tussen Madrid en de Portugese grens. (Fonds Paul-Henri Spaak, Archives de l'Etat en Belgique)

oorlogsnieuws. Volgens dat blad hadden de Spanjaarden de Belgische ministers begin oktober echt gearresteerd, maar waren ze door de alerte Britten 'weggeplukt' voor de neus van de Duitsers. Er was nu een vrije Belgische regering in Londen, wat een geweldige aanwinst was voor de geallieerden,

want 'België is heel klein op de kaart van Europa, maar het heeft een groot koloniaal imperium in Centraal Afrika.'²¹

De bewakers van Spaak en Pierlot in Barcelona ontdekten hun verdwijning op zondagochtend, 20 oktober. Volgens Samuel Hoare was Serrano Suñer 'woedend'.

By SPECTATOR
Leader Page Parade

SPEAKING in the House of Lords last week Lord Halifax, the British Foreign Secretary, extended a welcome to the Belgian Premier and the Foreign Minister, who have at long last, after a modern Odyssey, arrived in London. Reports had been current, not so long ago, that they had been arrested in Spain, a most unlikely occurrence to those who know the proud Spanish rulers.

Most members of the Belgian Cabinet, as of Cabinets in most countries, are politicians of but passing importance. But a real outstanding figure in the world of statecraft is Foreign Minister Paul Henri Spaak, who is only just over forty. He has a full, what one would call typical Walloon face, under the typical wide-brimmed hat as favoured in the Brussels' Quartier Latin, and a small, but sturdy frame. He is not only reputed for his intelligence and wit, but particularly as a hard nitter who never flinched to tell his supporters unpleasant truths. A candid Socialist, he believes that once the working classes have got their rights, all classes should pull together for the common good.

First Escape Foiled

IN 1914 young Spaak, then a boy of fifteen, tried to join the troops on the Yser, and tried to get over the Dutch border. He was caught in the attempt, and spent two years in a German prison camp. Few men worked so hard to prevent his country being engulfed in war, and he was one of the engineers of the policy of the strictest neutrality for Belgium. His mother, a Socialist Senator, is still in Belgium.

Paul Henri Spaak.

Minister's Sombrero

M. PAUL HENRI SPAAK, the Belgian Foreign Minister, who reached London on Tuesday, has been spending a busy week-end. In addition to catching up with arrears in his own department, he and his colleagues have been in close touch during the week-end with the Belgian Congo, where Gen. de Gaulle

An impression of M. Spaak

is now being received everywhere with enthusiasm.

Young and determined, M. Spaak has decided views about European politics. They were formed in his teens. As a schoolboy he tried to escape into Holland to join the Belgian Army on the Yser. He was captured and spent two years in a German prison camp. That crystallised his ideas.

King Leopold had the highest opinion of the young Socialist statesman. As Foreign Minister he attended the King on his State visit here in November, 1937. Only on that occasion did he give up his favourite sombrero for a top hat.

Romeike & Curlice Ltd

Telephone CENTRAL 2701 (12 Lines)

35, Shoe Lane LONDON E.C.4

EXTRACT FROM DAILY TELEGRAPH, Fleet Street, E.C.4

Date

25 OCT 1940

LONDON DAY BY DAY

THE arrival in London of M. Pierlot, the Belgian Premier, and M. Spaak, the Foreign Minister, was dramatic in its unexpectedness. Their Ministerial colleagues, M. Gutt and M. Vleeschauer, who are established here, were dining quietly at a restaurant. The latter was called to the telephone. M. Spaak greeted him.

M. Vleeschauer was wearing the frock-coat in which that afternoon he had attended the funeral of some Belgian air-raid victims. Without losing a moment he rushed back to his table, collected M. Gutt and together they left hurriedly to meet their chief at the Belgian Embassy in Belgravia.

Premier's Odyssey

There the Belgian Premier told the story of their escape.

They had been detained in Spain since August, meeting with every kind of embarrassment at the hands of the authorities. Finally they managed to evade the vigilance both of the Spaniards and of the German agents in Spain, and got away under their very noses.

On Monday afternoon they reached Lisbon and the following night a plane brought them to London. During the journey they were chased by German machines.

Their escape can be called a successful challenge to Hitler. It shows that his Gestapo is neither omniscient nor omnipresent nor all-powerful.

Romeike & Curlice Ltd

Telephone CENTRAL 2701 (12 Lines)

35, Shoe Lane LONDON E.C.4

EXTRACT FROM DAILY TELEGRAPH, Fleet Street, E.C.4

Date

1940

Romeike & Curlice Ltd

Telephone CENTRAL 2701 (12 Lines)

35, Shoe Lane LONDON E.C.4

EXTRACT FROM

IRISH INDEPENDENT, 90, Middle Abbey Street, Dublin.

1940

Knipsels uit de Engelse krant *The Daily Telegraph* over de 'odyssee' van de ministers Pierlot en Spaak en hun aankomst in Londen. Vooral Spaak wordt als uitzonderlijk staatsman geprezen. (Fonds Paul-Henri Spaak, Archives de l'Etat et Belgique)

De Spaanse politie begon meteen een onderzoek. Jottard, die zelf ook ondervraagd werd, meldde later aan Spaak dat al het personeel van Hotel Majestic langdurig op de rooster was gelegd. De portier zat vier dagen in de gevangenis. Verschillende Belgen werden verhoord en bij Auguste Hubert, die de auto had geleverd, en een paar andere Belgen werden huiszoekingen verricht. Een medewerker van het Franse consulaat-generaal werd ervan verdacht valse paspoorten te hebben bezorgd aan de vluchtelingen en de auto van Spaak werd in beslag genomen. Op 21 oktober werd Georges De Craecker gearresteerd. De Craecker was een veertigjarige Antwerpenaar die al jaren een import-exportbedrijf in Barcelona had. Volgens de politie was hij de laatste die een bezoek had gebracht aan de ministers in Hotel Majestic. Mogelijk klopte dat ook. Maar De Craecker had alleen belangstelling voor de Buick van Spaak, die hij wilde overkopen. De Spanjaarden vroegen Jottard wat hij wist over De Craecker. Toen ze lieten verstaan dat hij mogelijk een Gestapo-agent was, sprak de consul hen niet tegen hoewel hij zeker beter wist. De Craecker zou anderhalf jaar opgesloten blijven.

De ambassadeur van België moet weg

Het volgende slachtoffer was de Belgische ambassadeur, graaf Romrée. Op 28 oktober moest hij op het matje komen bij Juan Peche, een belangrijke medewerker van Serrano Suñer. Hij kreeg te horen dat zijn missie niet langer erkend werd en dat hij het land diende te verlaten 'met alle leden van de ambassade'.²² Maar dat laatste had hij blijkbaar slecht begrepen, of Peche had zich onzorgvuldig uitgedrukt. De diplomatieke relaties werden niet volledig opgeblazen. Ambassaderaad Delcoigne en nog een paar andere medewerkers moesten het

land ook uit. Maar de Belgische ambassade mocht blijven doorwerken onder leiding van een lagere diplomaat, consul-generaal Max Crener.

Samuel Hoare deed graaf Romrée op 1 november uitgeleide en had zo zijn bedenkingen: 'Hij is zeker heel tactloos geweest tegenover de Spaanse regering en was niet populair bij buitenlandse diplomaten. Maar hij heeft zich als een trouwe vriend van Groot-Brittannië gedragen en hij was bereid grote persoonlijke risico's te lopen om zijn ministers te helpen ontsnappen uit Spanje.'²³ De meeste Spaanse kranten repten niet over de ontsnapping van Spaak en Pierlot als motief voor de uitwijzing. Volgens het standaardpersbericht over de zaak had Franco de ambassadeur van België vanwege zijn vijandige gedrag al heel lang willen uitwijzen. Door de oorlogsomstandigheden was dat er niet eerder van gekomen. Voor de falangistische krant *Arriba* was er wél een direct verband. Romrée, die ontrouw was aan Leopold III, had misbruik gemaakt van zijn privileges om de vlucht van de twee mogelijk te maken. *De patitas en la calle* was de titel boven het stuk, een nogal grove uitdrukking om te zeggen dat iemand zonder pardon de deur wordt gewezen. Maar ook Samuel Hoare meende dat de ontsnapping niet de hoofdreden was. Op 23 oktober hadden Hitler en Franco mekaar ontmoet in Hendaye, in Frans-Baskenland. Het resultaat van hun zeer lange gesprek was niet meteen duidelijk voor de buitenwereld, maar niemand was zo naïef er een signaal van volgehouden Spaanse neutraliteit in te zien. 'Spanje heeft besloten [...] zijn ziel, zijn fysionomie, zijn ervaring en zijn wezen te drukken op de nieuwe orde die zich aan het vormen is'²⁴, schreef *Arriba* daags na de historische ontmoeting. De retoriek was gepast, maar praktische beslissingen die hem nader tot de As zouden brengen had Franco nog niet genomen. Kleinere gestes,

die niet veel kostten, konden zijn imago wel aanscherpen bij de Duitsers. Berlijn drong er al een hele tijd op aan dat Spanje zijn ambassade in België en in andere bezette gebieden zou opruimen. Franco had dat nog altijd niet gedaan, maar hij verkocht de uitwijzing van Romrée nu als een stap in die richting. Samuel Hoare ving op dat het om een kwestie van diplomatieke reciprociteit zou gaan: de Belgische ambassadeur moest vertrekken, onder andere ook omdat de Spaanse ambassade in Brussel zou verdwijnen. In de praktijk gebeurde dat nooit. Eduardo Aunós was al een hele tijd terug in Spanje, maar beschouwde zichzelf nog altijd als de legitieme Spaanse ambassadeur in België. De ambassade in Brussel bleef open, al was het met niet meer dan een paar medewerkers. Omgekeerd liet Brussel Madrid ook niet helemaal los. Medewerkers van Leopold III bleven in contact met Spaanse diplomaten, onder meer om te praten over het vage en naïeve plan om met Spaanse hulp de voedselvoorrading van België op gang te trekken. Het Hof dacht er zelfs even aan om een officieuze ambassadeur van Leopold in Madrid te installeren. Prins Eugène de Ligne had zich daarvoor aangeboden. En dan was er ook nog Georges Hannecart, een Brussels ingenieur en zakenman, die in juli door Pierlot aangesteld was als 'kommissaris-generaal voor de repatriëring'. In die functie reisde hij verschillende keren heen en weer tussen Brussel en Vichy. Pierlot hoopte ook dat Hannecart de breuk tussen de regering en koning Leopold zou helpen lijmen. Maar voor wie hij precies werkte toen hij, kort na de uitwijzing van Romrée ineens in Madrid verscheen, is onduidelijk. Hij rapporteerde zowel aan Brussel als aan zijn vriend Gutt in Londen. Hannecart probeerde puin te ruimen in Spanje. Romrée had er volgens hem inderdaad een boeltje van gemaakt: met zijn ongepaste uithalen naar het Francoregime

maar ook door zijn levenswijze. In het zicht van iedereen had hij in zijn ambassade twee dames geïnstalleerd '*ayant tout des horizontales*'. Hij had Romrée nog kunnen spreken voor zijn vertrek en hem aangeraden om voorlopig in Lissabon te blijven. Romrée wilde naar Londen, maar Hannecart vond dat géén goed idee. Dat was te delicaat ten opzichte van de Britten, vanwege de 'zeer speciale omstandigheden' waarin Spaak en Pierlot uit Spanje vertrokken waren.

Behalve diplomatiek puin ruimen, peilde Hannecart in Madrid ook naar de levensvatbaarheid van het Spaanse plan om België te bevoorraden. Hij raakte tot bij Serrano Suñer en Franco zelf om daarover te praten. De *Caudillo* beweerde dat hij de Belgische voedselsituatie had aangekaart tijdens zijn gesprek met Hitler in Hendaye maar zegde zelf niets toe. Hannecart bezorgde hem een lijst van goederen waaraan België dringend nood had. Maar waarschijnlijk was de behoefte van Spanje aan deze goederen nog veel groter. De Spanjaarden leefden zelf op de rand van de hongersnood. Ook in Brussel werd er nog wat gegalaverd met een Spaanse edelman, een zekere Torquemada, die door niemand echt vertrouwd werd – zijn naam alleen al wekte wantrouwen. Maar na een tijdje werd de lijn Brussel-Madrid koud. Het Hof besepte dat de Duitsers het niet waardeerden dat Leopold nog zelfstandig politiek actief was, ook niet met de Spaanse 'vrienden'.

Koele relaties tussen België en Spanje

De relatie tussen de Spaanse en de Belgische regering in Londen zakte verder in. Spaak benoemde de consul in Barcelona, Marc Jottard, tot consul-generaal, als beloning voor zijn bijdrage aan de ontsnapping uit Hotel Majestic. Voor Jottard was dit het begin van zijn volgehouden verzetswerk.

Bezoek van minister van Buitenlandse Zaken Paul-Henri Spaak aan een kamp van het Belgische leger in Engeland. (Fonds Paul-Henri Spaak, Archives de l'Etat en Belgique)

Samen met zijn vrouw en met behulp van Alicia Reyes, zijn typiste, loodste hij talrijke vluchtelingen en kandidaat-verzetstrijders door Spanje. De vluchtlijnen waren redelijk succesvol, maar toch arresteerden de Spanjaarden geregeld mannen, vrouwen en kinderen op weg naar Engeland. Ze brachten ze samen in het concentratiekamp van Miranda de Ebro, bij Burgos, waar vluchtelingen uit heel bezet Europa bij elkaar zaten. Ook 2000 Belgen werden daar voor korte of langere tijd geïnterneerd.

Eind 1942 werd het even te heet onder de voeten van Jottard, waarop Spaak hem een tijdje naar Londen haalde. Toen hij na een paar maanden weer naar Spanje vertrok, gaf Pierlot hem twee brieven mee waarin hij nog eens zijn dank uitdrukte voor de hulp

die hij en Spaak van de Belgen in Barcelona hadden gekregen en voor 'uw stoutmoedige project' (d.w.z. de ontsnapping en de geprepareerde Chevrolet). Pierlot was toen nog zo beducht voor mogelijke represailles dat hij in die brieven alleen de initialen van de geadresseerden gebruikte. Ze zijn gericht aan 'M.F. en M.H.', wat vermoedelijk voor 'monsieur Fonthier'²⁵ en 'monsieur Hening' staat.

Georges De Craecker, de enige Belg die na de Operatie Chevrolet gearresteerd was, werd na anderhalf jaar vrijgelaten. Hij slaagde erin om via Gibraltar in Londen te geraken en bood zich daar bij de Belgische regering aan voor de koloniale dienst. Hij werd stevig gescreend door de Staatsveiligheid, maar die zag er geen graten in om

Léon Degrelle (midden) vertrekt met het Waals Legioen naar het Oostfront, Brussel, 8 augustus 1941.
(Amsab-ISG, Gent)

hem naar Congo te laten vertrekken als *volontaire colonial*. Hij werd naar Stanleystad gestuurd en kreeg daar werk in de brousse, wat hij weigerde omdat zijn gezondheid 'na 88 weken opsluiting in Spanje' te zwak was. Zijn chef beschuldigde hem van lafheid, luiheid en gebrek aan patriottisme. De Craecker verweerde zich door zich te beroepen op het morele krediet waar hij recht op meende te hebben na de problemen die de Spaanse politie hem had aangedaan. Hij toeterde overal rond dat hij in Barcelona de ontsnapping van Spaak en Pierlot had georganiseerd, wat de koloniale overheid nog meer ergerde. Vicegouverneur-generaal Ermens gebood hem ten slotte persoonlijk om daarmee op te houden. Londen had Leopoldstad geïnformeerd dat De Craecker alleen in de gevangenis had gezeten, maar

dat hij met de ontsnapping niets te maken had gehad. De Operatie Chevrolet begon haar eigen leven te leiden en dienst te doen in allerlei agenda's.

De Spaans-Belgische relaties bleven op een heel laag pitje zolang de oorlog duurde. Na de Duitse inval in de Sovjet-Unie, op 22 juni 1941, riep Serrano Suñer de Spaanse mannen op om zich te melden in de strijd tegen het communisme. Hij vormde een *División Azul* van 18.000 vrijwilligers, die tot in 1943 zouden meevechten in Rusland. Maar verder ging de actieve Spaanse oorlogsdeelname niet. Toen het tij begon te keren in het voordeel van de geallieerden, keerde Franco zich langzaam af van Hitler en haalde hij de banden met de Britten en de Amerikanen aan om te eindigen als een 'quasi-geallieerde'. Marc Jottard beschreef

de sfeer in Barcelona na de Duitse capitulatie: 'Het bleef doods in de stad. Alleen een paar buitenlanders, Fransen en Belgen, haalden vlaggen boven. De Spaanse pers bleef uiterst koel, en prees Franco omdat hij Spanje buiten de oorlog had gehouden'.

Franco wilde na de oorlog zijn plaats innemen in de nieuwe wereldorde, maar dat verliep niet zonder problemen. Spanje was niet welkom bij de Verenigde Naties (VN), die op 24 oktober 1945 werden gesticht. De *Caudillo* had de pech dat de eerste voorzitter van de Algemene Vergadering van de VN niemand minder was dan de man die hij in oktober 1940 zo schandelijk had behandeld: Paul-Henri Spaak! Spaak, die in 1938 als een van de eerste democratische regeringsleiders had opgeroepen om de regering van Franco te erkennen, werd nu een luis in zijn pels.

Franco wilde al in januari 1945 opnieuw een ambassadeur naar Brussel sturen, maar de opeenvolgende Belgische regeringen, telkens met Spaak op Buitenlandse Zaken, hielden het been stijf. Voorlopig volstond een zaakgelastigde. Londen steunde Brussel voluit, zeker na de uitleg van de Belgen die verwezen naar de 'schaarse hoffelijkheid in de eerste oorlogsjaren'²⁶, diplomaten-taal voor onder meer de behandeling van Spaak en Pierlot in 1940. De eenzame Belgische diplomaat in Madrid, zaakgelastigde Jacques De Thier, maakte het de Spanjaarden duidelijk: 'De uitwijzing van de ambassadeur van België in 1940, de behandeling die de Eerste Minister en de minister van Buitenlandse Zaken hebben ondergaan, zijn geen eenvoudige incidenten van persoonlijke aard. Deze incidenten hebben de Belgen diep gekwetst.'²⁷ Daarna begonnen de Spanjaarden moeilijk te doen. Als represaille voor de afwijzing van hun ambassadeur blokkeerden ze Rode Kruisgoederen, bestemd voor België. Dat probleem werd onder Britse druk opgelost, maar nog altijd

mocht er geen ambassadeur naar Brussel vertrekken. De 'Spaanse kwestie' werd uiteindelijk op 12 december 1946 internationaal geregeld met een VN-resolutie die het Francoregime veroordeelde en de lidstaten aanraade om hun ambassadeurs uit Madrid terug te roepen. België had er nog altijd geen ambassadeur, maar Spaak schroefde de Belgische missie nu terug tot een absoluut minimum van één diplomaat.

De uitlevering van Léon Degrelle

De Spaans-Belgische relaties werden, behalve door de slechte herinneringen van Spaak, ook vergiftigd door de zaak-Degrelle. Léon Degrelle, de leider van de fascistische partij Rex, had na de Duitse inval in de Sovjet-Unie duizenden Waalse vrijwilligers naar het Oostfront geleid en daar zelf ook meegevochten. Op 27 december 1944 was hij daarvoor, bij verstek, ter dood veroordeeld door de krijgsraad van Brussel. Na de Duitse capitulatie vluchtte hij naar Spanje, in een vliegtuigje dat door de piloot op 8 mei 1945 werd neergezet op het strand van San Sebastián. Degrelle raakte bij die noodlanding gewond. Spaak eiste meteen zijn uitlevering. Maar het Francoregime, dat zelf nog tienduizenden executies had laten uitvoeren na de burgeroorlog, opperde gewetensbezwaren. Degrelle was geen oorlogsmisdadiger. In zekere zin was hij een politiek vluchteling! Bovendien was de man gewond. Zo iemand kon niet uitgeleverd en zijn dood tegemoet gestuurd worden. Spaak speelde het spel hard en eiste uitlevering zonder enige voorwaarde of tegemoetkoming. Hij stuurde daarover ook een voor Spanje zeer harde nota aan de Verenigde Naties. De Spaanse regering bleef treuzelen en liet verstaan dat ze de uitlevering aan een normalisering van de diplomatieke betrekkingen wilde koppelen. Spaak hield het been stijf. Volgens sommi-

gen omdat hij de uitlevering van Degrelle eigenlijk niet opportuun vond. Degrelle loste de zaak zelf op door te verdwijnen nadat hem in vertrouwen was meegedeeld dat de Spaanse regering hem zou uitwijzen. Dat laatste gebeurde ook, maar toen Degrelle al nergens meer te vinden was. Vermoedelijk werd hij opgevangen door zijn vrienden van de Falange. Voor Spanje was de zaak daarmee gesloten. Voor Spaak natuurlijk niet. De Spaans-Belgische diplomatieke relaties raakten bevroren, tot grote spijt van een aantal Belgische zakenmensen die met Franco aan de slag wilden.

De Koningskwestie

Het Spaanse avontuur van Spaak en Pierlot speelde nog een late rol in de binnenlandse politiek van België, met name in de Koningskwestie.

Koning Leopold III en zijn familie werden pas in mei 1945 uit Duitse gevangenschap bevrijd. De regering stond niet toe dat Leopold zonder meer weer zijn plaats als staatshoofd zou innemen. De breuk tussen vorst en regering, intussen vijf jaar oud, was nooit hersteld. Ook Leopold had zo zijn voorwaarden. Het was het begin van een polemiek die jaren zou duren. De aanhangers en medewerkers van de koning stelden de ministers van de regering-Pierlot, met wie hij in de zomer van 1940 gebroken had, graag voor als zwakkelingen. Vooral Spaak en Pierlot moesten het ontgelden. Leopold zou hen gered hebben door hun ontslag te weigeren en hen op weg naar Londen te sturen. Nadat die Leopoldistische versie van de geschiedenis werd gepubliceerd in *La Libre Belgique*, kort voor de verkiezingen van 17 februari 1946, werd het tijd om nog eens nadrukkelijk te herinneren aan het Spaanse avontuur. Dat gebeurde onder andere in *La Cité Nouvelle*²⁸, met een stuk van William Ugeux, die directeur-generaal

van de Belgische Staatsveiligheid in Londen was geweest, en die Spaak en Pierlot in zijn relaas zowat onder de ogen van Heinrich Himmler liet ontsnappen. Twee jaar later volgde *Le Soir*²⁹, die eerder al de oorlogsmemoires van Pierlot had gepubliceerd. Het stuk in *Le Soir* bevatte erg veel details, die alleen van Jottard kunnen komen. De consul speelt er zelf ook een vastberaden rol in en wordt de spilfiguur van de hele operatie. In zijn fantasie laat de verteller de vluchtauto in Madrid tussen een haag van militairen weggrijden, net voor de komst van Himmler. In werkelijkheid moet de Chevrolet in het holst van de nacht door Madrid gepasseerd zijn. Het weinig heroïsche slot, met de lift naar Lissabon, was weggelaten.

Ook de Spaanse zaakgelastigde in Brussel, Antonio Gullón, las het stuk. Hij volgde de Koningskwestie nauwgezet en zag meteen wat er aan de hand was: die oude Spaanse koe moest nog eens uit de gracht worden gehaald om Spaak en Pierlot wat onverdiende glorie te bezorgen. Werd het niet eens tijd om de waarheid over die episode aan het licht te brengen en die twee charlatans te ontmaskeren? De naam van de goede Spaanse gastvrijheid was in het geding. Gullón had wat opzoeken gedaan en volgens hem klopte het verhaal in *Le Soir* helemaal niet. Er was geen clandestiene vlucht geweest. De Spaanse regering had de operatie zélf georganiseerd. Het was de enige manier om de Belgen uit de klauwen van de Duitse politie te houden, zonder de Duitsers echt voor het hoofd te stoten en de Spaanse neutraliteit in gevaar te brengen. Volgens de Francoregering hadden Spaak en Pierlot een deel van de Belgische goudschat bij zich en wilden de Duitsers dat goud koste wat het kost bemachtigen. De Spaanse overheid had het juiste ogenblik aangegeven en de beste route uitgestippeld. Mijnheer Pierlot, 'nooit uit heldenhout gesneden', had eerst nog bezwaren gemaakt en de 'geschreven garan-

Paul-Henri Spaak tijdens een toespraak over de Koningskwestie op het Rogierplein in Brussel, 1950.
(Amsab-ISG, Gent)

tie' gevraagd dat zijn vertrek uit Spanje werd toegestaan door de Spaanse regering. Iemand van Buitenlandse Zaken had daarop geantwoord: 'Maar mijnheer de premier, hoe kunnen wij een kapersbrief bezorgen aan een kaper die er geen wil zijn?'³⁰ Als de vlucht werd toegestaan, dan was het toch helemaal geen vlucht?

Achteraf had de Spaanse regering de komedie helemaal tot het einde meegespeeld en voor de vorm wat represailles genomen en graaf Romrée uitgewezen. Moest dat niet allemaal eens uitgeschreven worden in de Spaanse pers? Het nieuws zou dan wel doordringen tot in België. Dat was nodig. Want volgens Gullón was er nog een motief om in Brussel weer over oktober 1940 te beginnen. Dat paste in de agenda van de vrijmetselaars en de socialisten. Die wilden

er alles aan doen om Spanje uit te sluiten van het Marshallplan. Die oude laster moest daarbij helpen.

De uitleg van de Spaanse zaakgelastigde paste perfect in het propagandistische vertoog dat de Spaanse regering na de oorlog aanhield. De feiten over de vroege oorlogsjaren werden daarbij helemaal verdraaid. Maar het is verbijsterend dat Gullón dit alles schrijft aan zijn eigen minister van Buitenlandse Zaken. Het Francoregime herschreef niet alleen de geschiedenis voor de buitenwereld. Sommige Spaanse diplomaten geloofden die nieuwe versie blijkbaar ook echt. Daarmee werd het een stukje 1984 in 1948. Maar de Spaanse *Big Brother* was blijkbaar nog bij zijn verstand. Want in Madrid reageerde niemand op het opstel van de zaakgelastigde in Brussel.

FRANCO'S ZETEL BIJ DE ORGANISATIE VAN HET WERELDERSTEL

Cartoon over Franco met als bijschrift: 'Franco's zetel bij de organisatie van het wereldherstel', 1945.
Ontwerp: Jordaán. © Atlas Van Stolk, Rotterdam

De diplomatieke relatie tussen België en Spanje werd pas volledig hersteld nadat de Verenigde Naties het Franco-regime meer ruimte begonnen te gunnen en de lidstaten hun relatie tot het land individueel mochten regelen. Daar had de opvolger van Paul-Henri Spaak op Buitenlandse Zaken, Paul van Zeeland, mee voor gezorgd, iets waarvoor de Belgische bedrijfswereld hem zeer dankbaar was. Prins Eugène de Ligne, die zich in oorlogstijd al had gemeld als kandidaat voor de post in Madrid, werd de eerste naoorlogse ambassadeur van België in Spanje, in februari 1951. Omgekeerd bood graaf Carlos de Miranda y Quartín in Brussel zijn geloofsbrieven aan. Toen Spaak in 1954 terugkeerde op Buitenlandse Zaken, vocht hij nog een laatste rondje uit met het Franco-regime, maar zonder veel gevolgen.

De betekenis van het 'Spaanse oponthoud'

De grote betekenis die het 'Spaanse oponthoud' van Spaak en Pierlot achteraf heeft gekregen, maakt het moeilijk om de historische werkelijkheid te ontrafelen. De episode wordt ook altijd gelezen vanuit de wetenschap dat de geallieerden de Tweede Wereldoorlog gewonnen hebben. Voor de vertellers van het heroïsche Belgische verzetsverhaal maakte de ontsnapping uit Spanje het mogelijk in Londen een echte Belgische regering in ballingschap op te bouwen. De nachtelijke rit met de SAIT-Chevrolet kreeg de aura van een partizanenactie. In de bezoekersbrochure die in 2005 werd gepubliceerd naar aanleiding van de tentoonstelling *175 Jaar Belgische Diplomatie* krijgen de Spaanse avonturen een aparte plaats en wordt uitgelegd dat Spaak en Pierlot 'in een hinderlaag van de franquistes vielen', terwijl Serrano Suñer er alles aan had gedaan om de twee ministers niet in Spanje binnen te laten.³¹

Voor het Franco-regime werd deze geschiedenis achteraf een vervelend detail dat de normalisering van de diplomatieke betrekkingen bemoeilijkte en een verhaal waaraan Spaak uit persoonlijke rancune maar ook uit berekening te pas en te onpas herinnerde. Natuurlijk klopt de revisionistische versie uit 1948 van zaakgelastigde Gullón niet. De Spaanse regering heeft de vlucht niet zelf georganiseerd. Maar ook de Belgisch-patriottische versie, die Spaak en Pierlot laat ontsnappen uit de klauwen van Franco, klaar om hen uit te leveren aan de Duitsers, lijkt niet te kloppen. We weten nu dat de verhouding tussen Franco en Hitler bepaald niet die van meester en knecht was. En waren de Duitsers überhaupt nog geïnteresseerd in het lot van twee Belgische individuen die zich minister noemden maar die alleen door de Britten als dusdanig werden erkend? 'De Duitse regering ignoreert ons', had Spaak in juli aan de Spaanse ambassadeur geschreven. Was dat anders in september? Het probleem is dat er geen Duitse en nauwelijks Spaanse documenten (meer) zijn over deze zaak. Het dikste dossier dat in Spanje bewaard wordt, heeft betrekking op de recuperatie van de Buick van Spaak, in 1945. Er waren diplomatieke onderhandelingen van een paar maanden nodig om de auto weer in België te krijgen. Over het onderzoek naar de verdwijning zelf, over de arrestatie van Georges De Craecker en de uitwijzing van ambassadeur Romrée en een paar anderen is nauwelijks iets te vinden. Het is algemeen bekend dat Franco de archieven in verband met de Tweede Wereldoorlog grondig heeft laten schonen. Maar viel er over deze zaak véél op te ruimen? Of was het gewoon een vervelend detail, dat deels veroorzaakt was door het ondiplomatieke gedrag van Romrée en door het slechte karakter van Serrano Suñer? Suñer en Samuel Hoare hebben allebei een boek gepubliceerd over

de vroege oorlogsjaren.³² Geen van beiden vond het de moeite om de Spaanse avonturen van Spaak en Pierlot te vermelden. Ook in de zéér gedetailleerde *Memorias* die Suñer in de jaren 1980 publiceerde, valt hun naam niet. Er zijn een paar Spaanse stukken bewaard uit 1951. Kort na het aantreden van de nieuwe Spaanse ambassadeur was het verhaal van de ontsnapping blijkbaar weer opgerakeld en bij het ministerie van Buitenlandse Zaken in Madrid wist niemand meer wat er precies gebeurd was. De *Seguridad* bij Binnenlandse Zaken wist het nog wel, gaf een keurig feitelijk relaas en besloot: 'Genoemde personen, hoewel bewaakt, genoten volledige vrijheid van beweging, dankzij dewelke zij hun ontsnapping hebben kunnen uitvoeren.'³³ Misschien was dat de gewenste versie van de geschiedenis in 1951. Maar de zin staat wel in een document voor zuiver intern gebruik en hij is neergeschreven door een professionele politiemann, niet door een diplomaat.

Het onderzoek dat na de ontsnapping gevoerd werd, lijkt niet koppig volgehouden. In een ouder stuk van de *Seguridad* uit 1941 – en dus lang voor de geschiedenis moest herschreven worden – vat iemand de besluiten van de enquêteurs als volgt samen: Spaak en Pierlot leidden in Hotel Majestic een volslagen geregeld leven en hadden alleen contact met de consul van hun land en met een Belgische staatsburger genaamd Jorge Craecker. Ze waren naar Portugal ontkomen door gebruik te maken van valse paspoorten. Tot de zaak volledig was opgehelderd, bleef de Buick Sedan van Spaak in beslag genomen.³⁴ Dat was de stand van zaken in februari 1941 en veel verder schijnt de politie nooit te zijn gekomen. Wat kon er nu gemakkelijker zijn voor het potige Francoregime dan het controleren van de gegevens van de Spaans-Portugese grensposten? Hoeveel auto's met een Belgische nummerplaat zouden daar in

de dagen na 19 oktober gepasseerd zijn? Hoeveel auto's met een chauffeur met een diplomatiek paspoort? Veel contact met Lissabon kan er ook niet geweest zijn, terwijl de Portugese grenspolitie heel scherp in de gaten hield wie het land binnenreed. De SAIT-bestelwagen is in Lissabon achtergebleven en na een tijdje in beslag genomen omdat hij niet correct was ingeklaard. Chauffeur Maurice Hening kon per vliegtuig ongehinderd terugkeren naar Spanje en werd nooit lastiggevallen ...

Misschien was Franco, net als Salazar, gewoon opgelucht dat hij zonder te veel problemen van het tweetal was afgeraakt. Bovendien had hij ook een geschikt alibi om de vervelende Belgische ambassadeur het land uit te jagen. Maar konden de Belgen dat weten? Natuurlijk niet. De retoriek van het Francoregime was angstaanjagend en de praktijk voor veel van zijn tegenstanders dodelijk. En het bezoek van Himmler heeft werkelijk plaatsgevonden. Er was dus wel moed voor nodig om uit Spanje weg te lopen zonder de juiste papieren.

Nawoord

In 1998 werd op de gevel van Hotel Majestic in Barcelona een bordje aangebracht dat herinnert aan het 'Spaanse oponthoud'. De tekst luidt, in het Catalaans en het Engels:

'In de herfst van 1940 verbleven de Belgische Eerste Minister H. Pierlot en de minister van Buitenlandse Zaken P.-H. Spaak hier onder politietoezicht. Hun moed en die van anderen leidde tot hun ontsnapping volgens een plan dat was opgezet door de Consul-Generaal M. Jottard en vervolgens tot de heroprichting van een wettige Belgische regering in Londen.'

De historische werkelijkheid was iets ingewikkelder.

- 1 Naast de archieven waar in de voetnoten naar verwezen wordt, heeft de auteur gebruikgemaakt van een aantal dossiers bij het CegeSoma: 317, 386, 570, 657, 1253-1255, 1327, 1333, 1886. Ook het persoonlijke archief van Hubert Pierlot, in het ARAB maar nog niet algemeen beschikbaar, was voor hem toegankelijk dankzij een speciale toelating van mevr. Véronique Pierlot. De details over Maurice Hening en zijn bijdrage tot de ontsnapping berusten mee op een interview dat Karel Geldhof op 27 juli 2012 in Barcelona afnam van Enrique Hening, zoon van Maurice. Voor de rol van Virgilio Sánchez, zie: Daniel ARASA FEVÁ, *50 Histories Catalunes de la Segona Guerra Mundial*, 1998, 464 pp. Rui Afonso bezorgde enkele stukken uit het Arquivo Salazar in Lissabon. Concepción Pallarés Moraño baande de weg in het Arquivo General de La Administración.
- 2 Archief Buitenlandse Zaken Brussel (ABZ), Pers 1559, rapport van 16 mei 1939.
- 3 De ingewikkelde naam weerspiegelt de oorsprong van de partij, een bundeling van allerlei groepen, die soms zelf al het resultaat van fusies waren.
- 4 Archivo General de la Administración (AGA), Alcalá de Henares, 54, 151181, brief van 12 augustus 1939.
- 5 AGA, 54, 15614, rapport van 14 november 1939.
- 6 AGA, 54, 15616, brief van 1 juli 1940.
- 7 AGA, Belgica 1-5, Prisoneros E2, 130, brief van 10 juli 1940.
- 8 AGA, document van 2 augustus 1940.
- 9 AGA, brief van 10 juli 1940.
- 10 National Archives (NA), Kew (Londen), PREM 4 21, 1, brief van 29 september 1940.
- 11 Algemeen Rijksarchief Brussel (ARAB), I 494, brief van 2 september 1940.
- 12 Paul-Henri SPAAK, *Combats Inachevés*, Parijs: Fayard, 1969, p. 116. Spaak besteedt in zijn boek een volledig hoofdstuk aan de ontsnapping uit Spanje, maar lijkt daarvoor geen documenten te hebben geraadpleegd. Hij vertelt uit het geheugen en zijn tekst bevat feitelijke fouten en kleurrijke, maar onwaarschijnlijke details.
- 13 ARAB, I 494, brief van 2 september 1940.
- 14 ARAB, brief van 7 september 1940.
- 15 NA, FO 371, 24276, nota van 9 oktober 1940.
- 16 NA, PREM 4 21, 1, brief van 18 oktober 1940.
- 17 ABZ, PERS15681, brief van 19 oktober 1940.
- 18 Letterenhuis, Antwerpen, Archief Frans Van Cauwelaert, brief van 20-21 oktober 1940.
- 19 Letterenhuis, Antwerpen, brief van 23 oktober 1940.
- 20 *Het Algemeen Nieuws*, 25/10/1940.
- 21 *The War Illustrated*, 01/11/1940.
- 22 Archief Koninklijk Paleis (AKP), Brussel, Capelle, Espagne, brief van 30 oktober 1940.
- 23 NA, FO 371, 24286, brief van 2 november 1940.
- 24 *Arriba*, 24/10/1940.
- 25 Norbert Fonthier was een van de Belgische 'notabelen' in Barcelona. Hij woonde sinds 1926 in Spanje en werkte er voor de firma Solvay.
- 26 NA, FO 371/49615, rapport van 11 januari 1945.
- 27 ABZ, 10956, nota van 8 januari 1945.
- 28 *La Cité Nouvelle*, 24/08/1946.
- 29 *Le Soir*, 20/01/1948.
- 30 AGA, 82, 8504, brief van 20 januari 1948.
- 31 175 jaar Belgische diplomatie, engagement in de wereld. Op: <http://www.christiankieckens.be/downloads/pdf/191.pdf>, p. 47.
- 32 Samuel John Gurney HOARE (Lord Templewood), *Ambassador on special Mission*, London: Collins, 1946, 320 pp.; Ramón SERRANO SUÑER, *Entre les Pyrénées et Gibraltar: dix ans de politique espagnole*, 1947.
- 33 AGA, 82, 8504, brief van 20 maart 1951.
- 34 AGA, 82, 8504, nota van 10 februari 1941.